

JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS „TAISLIUS AUGYMINIS“. ATMINIMO ŽENKLAI

Rasa ŽUMBAKIENĖ

Dievas mato,
Laikas bėga,
Mirtis artėja,
Amžinybė laukia.

Žodžiai, įrašyti J. A. Pabrėžos paveiksle, sukurtame
iš sudžiovintų augalų ir kabėjusiam jo celėje.

Šiomet minime 250-ąsias vieno žymiausių XVIII a. pabaigos–XIX a. pirmosios pusės lietuvių kultūros veikėjų Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos (1771.01.15–1849.10.30) gimimo metines. Šia proga Lietuvos Respublikos Seimas 2021-uosius yra paskelbęs J. A. Pabrėžos metais.

Tėvas J. A. Pabrėža yra laikomas „vienu iš nedaugelio XIX a. pirmos pusės lietuvių švietėjų, nors jam gyvam esant nė vienas švietėjiškas jo veikalas nebuvo išleistas“ (Gylienė 2008: 24). O jo rašytinis palikimas – didžiulis: išliko apie 100 didesnės ir mažesnės apimties veikalų, daugiau kaip 8 tūkst. rankraščių puslapių. Pasak J. A. Pabrėžos biografiją rengusios Nijolės Kišūnienės, „tai gamtos mokslo darbai, religinio turinio raštai, dokumentai, eilėraščiai, kalbos taisymai ir kiti smulkūs, kartais neišskaus turinio rankraščiai, įvairios rankraščių nuotrupos“ (Kišūnienė 1972: 95).

Šios nepelnytai primirštės plačių pažiūrų ir įvairiapusės asmenybės talentai skleidėsi daugelyje mokslo sričių. Taikliai jo asmenį ir darbus pristatė provincijolas tėvas Placidas Barius OFM¹ istorijos mokslų daktaro tėvo Viktoro Gidžiūno OFM (1912–1984) knygoje „Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)“: „Mes jį išvystame ne tik kaip plačių horizontų, bet taip pat kaip labai žmogišką ir patrauklią asmenybę – kaip išvalgų gamtamokslininką ir jautriasielį gydytoją, kaip aistringą savo krašto, jo kalbos ir istorijos mylėtoją, kaip minias uždegantį oratorių ir pamokslininką, kaip sveikų idėjų visuomenininką ir pavyzdinę dvasininką“ (Gidžiūnas 1994: XIII). Tai

kunigas, pranciškonas, botanikas, poetas, pedagogas, žemaičių raštijos veikėjas, mokslo terminijos kūrėjas, gydytojas ir bibliofilas.

J. A. Pabrėža pagal kilmę buvo žemaitis. Gimimo metrikų nuoraše parašyta: gimė 1771 m. sausio 15 d. Večių kaime, Lenkimų parapijoje², ir pakrikštytas Jurgio vardu. Tėvas Jonas Pabrėža buvo vedęs Rožę Baužinskaitę³. Iš J. A. Pabrėžos testamentuose⁴ minimų brolių ir seserų vardų galima daryti prielaidą, kad šeimoje augo septyni vaikai: trys sūnūs ir keturios dukterys. Daugiau duomenų, kuriuos patvirtintų rašytiniai šaltiniai, apie J. A. Pabrėžos tėvus nėra. Taip pat nėra dokumentų, patvirtinančių bajorišką J. A. Pabrėžos kilmę. Pasak Vaclovo Biržiškos (1884–1956), nuo XVII a. Lietuvos heraldikoje nesą žinoma bajorų Pabrėžų, o jo tėvas buvęs laisvas nuo baudžiavos ūkininkas: „Dėl to spėjama, kad Jurgis Pabrėža, kaip ir jo kaimynai Simonas Daukantas ir Motiejus Valančius, tik prieš įstodami į Vyriausiąją Lietuvos mokyklą Vilniuje, išsirūpino bajoro metrikus su įrašu „G. D.“ – *Generosus Dominus*“⁵“ (Gidžiūnas 1994: 4). Kita vertus, J. A. Pabrėža savo „Ryžtuose“⁶, kuriuos rašė jausdamasis iki galo neišpildęs savo tarnystės, pasižada nesididžiuoti savo kilme.

Mokslus Kretingos mokykloje J. A. Pabrėža pradėjo 1786 m., pasižymėjo gabumu ir uolumu. Tai atspindi Kretingos mokyklos I ir II klasės mokinių pažangumą vertinusių vizitatorių ataskaitose – jose J. A. Pabrėžos pavardė įtraukta į pažangiųjų mokyklos mokinių sąrašus. Kretingos mokyklą baigė 1792 m., už gerą mokymąsi jam

2 Dabar – Lenkimų sen., Skuodo r.

3 *Januarius Anni 1771 D. 15 . Huius Bapt. Infans n-ne Georgius L. L. P.P. G.D. Joannis Pabrez matris Roza Baežynska. L. L. Joseph Baužinski cum Elizabetha Pabrežowna Stephan Pruszyński asistens Infans de Wecze Par. Lenkimensis* (Gidžiūnas 1994: 3).

4 Testamentai rašyti: Kartenoje – 1814 m., Kretingoje – 1826 ir 1838 m.

5 Lot. *Generosus Dominus* – kilmingasis ponas.

6 J. A. Pabrėžos „Ryžtai“ – tai kasmet po kelis kartus užsirašyti griežti gyvenimo principai, ką daryti, ko vengti ir kaip pasitaisyti.

1 OFM – lot. *ordo fratrum minorum* – „mažesniųjų brolių ordino“ bendruomenė, paprastai vadinama pranciškonais; provincijolas – ordino provincijos vyriausiasis.

Paminklas Jurgiui Ambraziejui Pabrėžai (1771–1849) skverelyje priešais Kretingos pranciškonų vienuolyną ir bažnyčią. Skulptorius Algirdas Bosas, architektas Saulius Manomaitis, atidengtas 1993 m. Jolantos Klietkutės nuotrauka.

buvo paskirtas *diligentiae*⁷ medalis. Toliau mokslus tęsė Vyriausioje Lietuvos mokykloje, į kurią įstojo tais pačiais 1792-aisiais. Ten studijavo chemiją, botaniką, mediciną, istoriją, teisę, teologiją ir Šventojo Rašto aiškinimą.

Nėra žinoma, ar dėl lėšų mokymuisi stygiaus, ar supratęs pašaukimą būti kunigu, ar norėdamas paslėpti dalyvavimo 1794 m. Tado Kosciuškos sukilime pėdsakus, bet vos dvejus metus pasimokęs Vyriausioje Lietuvos mokykloje, 1794 m. rugpjūčio 1 d. jis įstojo į Žemaičių vyskupijos kunigų seminariją Varniuose. 1796 m. ją baigė ir tų pačių metų vasario 26 d. Žemaičių vyskupo

Stepono Jono Giedraičio buvo išventintas kunigu. Po išventinimo buvo paskirtas vikaru į Šiluvą (1796–1797), vėliau – Raudėnų administratoriumi (1798–1800), o nuo 1800-ųjų dvejus metus vikaravo Tveruose. 1802 m. buvo perkeltas į Plungę, kur vikaro tarnystę atliko iki 1812 m. Pasak 1994 m. J. A. Pabrėžos biografiją paskelbusio Viktoro Gidžiūno, Plungėje J. A. Pabrėža 1803 m. parašė savo pirmąją religinio turinio knygelę „Griežniausios Primusytės“ (Gidžiūnas 1994: 32).

Nežinia, ar dėl sveikatos sutrikimų, ar dėl didelio sielovadinio darbo krūvio, ar tiesiog ieškodamas geresnių sąlygų savo gydytojo ir botaniko talentams skleisti, J. A. Pabrėža 1807 m. ėmė rūpintis naujos altarijos įsteigimu. Tad Kartenoje

įkūrė Šv. Jokūbo altariją, kurioje 1814 m. ir apsigyveno. Būsimasis altarista neapleido ir kunigo pareigų, lankė ligonius, tyrinėjo apylinkių augaliją ir net bandė ją pritaikyti kai kurių ligų gydymui. Remdamasis Simono Syrenijaus (1540–1611) parengtu ir 1613 m. išleistu „Zielnik“ („Žolynas“), parengė pirmąjį medicininio veikalo rankraštį lenkų kalba⁸ bei išvertė praktinių patarimų knygelę „Spasabas“ („Spasabas / kaip reik apsyeyte só Lygonays, kor niera Daktaru ...“)⁹ apie ligonių gydymą ten, kur nėra gydytojų: kaip juos slaugyti, gydyti, valgydinti ir ko jiems neduoti (Gidžiūnas 1994: 42). V. Biržiška J. A. Pabrėžą vadino vienu geriausių šio laikotarpio žemaičių pamokslininkų (Biržiška 1950). Kaip rašė Petras Ruškys, „turėdamas gerą iškalbą, kunigas Pabrėža pagarsėja savo gražiais pamokslais, kuriuos skelbia įvairiose vietose, nes, būdamas kamendōriumi¹⁰, pereina daug vietų“ (Ruškys 1925: 833).

Vis dėlto kunigo pareigos, rūpinimasis kasdiene buitimi, suprastėjusi sveikata ir noras turėti daugiau laiko mylimos botanikos studijoms J. A. Pabrėžą artino prie minties tapti vienuoliu. Tad 1816 m. jis kreipėsi į Žemaičių vyskupą Juozapą Arnulfą Giedraitį (1754–1838), prašydamas leidimo stoti į pranciškonų vienuoliją. Prašymą vyskupas tenkino, ir 1816 m. gruodžio 8 d., eidamas 45-uosius metus, J. A. Pabrėža pradėjo noviciatą Kretingos pranciškonų vienuolyne. Jam

pasibaigus, 1817 m. gruodžio 9 d. davė įžadus ir gavo pranciškono abitą bei Ambraziejaus vardą – tapo pranciškonu tretininku.

Vienuolijoje J. A. Pabrėža padėjo broliams pranciškonams jų apaštalavimo darbuose, buvo pasišventęs kontempliatyviu gyvenimu, daug laiko skyrė maldai, savianalizėi ir savęs tobulinimui. Brolių pranciškonų įsteigtoje Kretingos mokykloje jam buvo pavesta mokyti lotynų kalbos, gamtos mokslų, geografijos ir tikybos. Laisvą nuo vienuolio pareigų laiką skyrė gamtos mokslų studijoms ir knygų botanikos, medicinos ir teologijos temomis rašymui.

Mokytojaudamas parašė lotynų kalbos vadovėlį¹¹, o geografijos mokslams palengvinti parengė penkių žemynų fizinės ir politinės geografijos vadovėlio rankraštį¹². Šis rankraštis parašytas žemaičių kalba, tad galima manyti, kad J. A. Pabrėža pamokas vedė lietuviškai, žemaičių tarme. Gamtos mokslų pamokos vyko ne tik klasėje. Dažnai moksleivius išsivesdavo pasivaikščioti po apylinkes, kur mokė pažinti augalus, taip pat pasakojo apie jų naudojimą maistui ir gydymui, rinko herbarus.

1821 m. Kretingos mokyklos vadovybė, pastebėjusi, kad J. A. Pabrėžos pamokslai sutraukia minias klausytojų, atleido jį iš mokytojo pareigų ir paskyrė tikruoju Kretingos pranciškonų vienuolyno pamokslininku. Stengdamasis būti atidžiu ir sumaniu nuodėmklausiu ir dvasios tėvu, pamokslus rengė atsakingai ir su dideliu atsidavimu. Jo žodžiais tariant, „reikia sakyti pamokslus sulig asmenų, vietos, laiko ir dvasinių reikalų, taip pat ir atsakomam klausytojų supratimui – išauklėtiems – iškalbingai, neišauklėtiems – suprantamai“ (Gidžiūnas 1994: 85)¹³. J. A. Pabrėžos pamokslai turėjo didelį pasisekimą, jų pasiklausyti į Kretingos ir daugelį šiaurės vakarų Žemaičių vyskupijos bažnyčių suplūsdavo daugybė žmonių.

8 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža] *Skutki Lekarskie Niek-tórych Roślin i Sposób używania Tychże Roślin w rożnych Chorobach, wyjęte z Dzieła Symona Syreniusza Doktor: Akad. Krak. przez Xiędza Jęrzego Pabręza Altarysty Kor-cianskiego. Roku 1814. w Korcianach. Tom II. Ten Tom jest dopelnieniem Tomu pierwszego Opisania Roślin przez Ig-nacego Hryniewiczza napisanego.; [Kai kurių augalų gyda-ntieji ypatumai, tų augalų panaudojimo įvairių ligų atvejais būdai, kunigo Jurgio Pabrėžos, Kartenos altaristos, parinkti iš Simono Sirenijaus, Krokuvos Akademijos daktaro, veika-lo. 1814 m. Kartenoje. Tomas II]. 1814, 158 lap., 1 kn. Rankraštis saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje – F124-1. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C10000689583> Pirmąjį veikalo tomą jau anksčiau buvo išvertęs Viduklės dvaro prievaizdas Ignas Hrincevičius.*

9 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža] *Spasabas/kayp reyk apsyeyte só Lygonays, kor niera Daktaru, – teypojaus kayp sarginty Lygonis, Kóumi gidite, – Kokius anyms dóuti walgius yr gierymys czieso Lygos, yr gi-nąt anyms. – Yszdouts Petersburgy Dró-/karnie Gi-dącziu. – Metusy 1813, 14 pusl. Rankraštį nurodė A. Salys žurnale Švietimo darbas, Salys 1927: 21. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB013528B9>*

10 Lot. *commendarius* – liaudiškai kamendōrius – vikaras. Oficialiame bažnytiniame pareigų sąrašė nenaudotas.

11 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža] *De praeceptis prosodiae et de licentia poetica et necessitate metrica*. Ruškys, Petras. *Kunigas Jurgis (Tėvas Ambraziejus) Pabrėža*. Kretinga, 1938. Mašinraštis. 48 psl. Rankraštis nurodomas M. Biržiškos straipsnyje „Pabrėža Kretingos mokyklos mokytojas“. (*Žemaičių žemė*. Telšiai, 1944, 9.) Gidžiūnas 1994: 70.

12 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža] *Įžėgis. Geograpija (Žemiu-raszs) ira apraszims žemys qt Kóry gywenom*. [Geografijos vadovėlis. Po 1825] 166 p. Rankraštis saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje – F 9-3361 (Kišūnienė 1972). Lietuvių kalbos instituto leidykla 2019 m. išleido knygą „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos geografija“, kurioje skelbiamas šios knygos perrašas.

13 Ištrauka iš J. Pabrėžos ryžtų, padarytų einant tarnystę Plungėje 1806 m.

7 Lot. *diligentiae* – uolumas.

XIX a. kaimo žmonėms trūko elementarių teisės, pedagogikos ir medicinos žinių. Mažai raštingiems valstiečiams nedaug padėjo ir knygos, juolab kad lietuviškų skaitinių tuo metu nebuvo daug. Tad J. A. Pabrėža pamoksluose švietė žmones, kalbėdamas apie ponų ir valstiečių krikščionišką moralę, darnius santykius šeimoje, vaikų auklėjimą, sveikatą, namų švarą, asmens higieną, girtuoklystės žalą ir kitomis aktualiomis temomis, tarkim, mokė pažinti vaistažoles ir gydyti jomis įvairius negalavimus. Kaip rašė Motiejus Valančius, „žmonės jo pamokslo kaip kokio apštalos su didžiausia atida klauso ir nemaž gauna pelno išganingo“ (Valančius 1972: 274).

Kaip minėta, didžiąją J. A. Pabrėžos rašytinio teologinio palikimo dalį sudaro jo paties pagal temas suskirstyti pamokslų rinkiniai, dvasinio turinio knygos, bažnytiniai raštai. Deja, dalies rankraščių, minimų J. A. Pabrėžos laiškuose M. Valančiui, taip pat jo biografiją rašiusių Antano Salio (1902–1972), V. Biržiškos, P. Ruškio (1876–1967) straipsniuose, paskelbtuose iki 1940 m., likimas nežinomas. Vienintelę J. A. Pabrėžos parašytą religinio turinio knygą „Parkratima tūn saužines“¹⁴ 1869-aisiais, spaudos draudimo laikotarpiu, parengė ir Mažonoje Lietuvoje, Tilžėje, išleido M. Valančius su kontrafakcine¹⁵ 1849-ųjų data. 1877 ir 1893 m. ji buvo išleista pakartotinai.

Pasirinkęs dvasininko kelią ir gyvenimą pašventęs tarnystei Dievui ir artimui, J. A. Pabrėža uoliai vykdė dvasininko pareigas: vadovavo maldoms, laikė šv. Mišias, sakė pamokslus, klausė išpažinčių, lankė ligonius ir vykdė kitas dvasininko pareigas. Su dideliu rūpesčiu ir atidumu rūpinosi ne tik dvasine, bet ir parapijiečių kūno sveikata. Vilniaus aukštojoje mokykloje ir savarankiškų studijų metu įgijęs botanikos ir medicinos žinių, J. A. Pabrėža ligoniams, neišgalintiems pasikviesiti gydytojo, teikė ir medicininę pagalbą.

Remdamasis sukauptomis žiniomis ir praktine patirtimi, J. A. Pabrėža ėmėsi lietuvių kalba rašyti veikalą apie augalus, kad žemaičių ūkininkai pažintų naudingus augalus ir naudotų juos savo reikmėms:

¹⁴ [Jurgis Ambraziejus Pabrėža], *Parkratims Sumenys sogadnus tyms, kōryi tykrai nor atmintyis wysus nōusydiejymus praejōsy giwenyma sawa: o sōrinkt's ysz wayriu kningu dwa-syszku, par Kōnyga Ambrōziejō Pabrēza bōwosi koznadyjy, yr mokitoji moksliniczys Kretingynys*. Iszdout's Kretingoy metusy 1849, 479, XX III lap. Rankraštį 1950 m. nurodė V. Biržiška. (Kišūnienė 1972). Rankraštis nerandamas.

¹⁵ Kontrafakcija – neteisingas leidinio spausdinimo vietos, laiko ir turinio nurodymas.

<...> Dumojau sau: oi, kaip butų labai gerai, kad žemaičių ūkininkai pažintų bent įvairkesnes augimes, o dar neabejotusiai, ale tikrai! Tuo kart galėtų sugadlyviausias prie kokio vartojimo dėl savęs rinkti ir ant reikalo kavoti, o vodijančiųjų sergėtis. Ta tai destis, ta buvo priežastis, jog pradėjau geisti žemaitiškame liežuvyje parašyti augminyčią, kurioje galėtų kiekvienas pramokti pažinti ir daėti augimes, apygardoje savo pašalio augančiasias. (Pabrėža 1900: 9.)

Taip buvo parengtas „Taislius augyminis“ – pirmas ir vienintelis išsamus ir sistemingas botanikos darbas, parašytas žemaitiškai – šiaurės žemaičių kretingiškių šnektą (Gedrimas 2005: 81). Visą gyvenimą Žemaitijos augalus rinkęs J. A. Pabrėža jį rašė apie aštuonerius metus (1835–1843), išliko 1042 puslapių rankraštis (LXii p. pratarmės ir 980 p. teksto) (Subačius 2009: 10). Rankraštis parašytas dailia, lengvai skaitoma rašysena, paties didžiausio – *in folio*¹⁶ – formato popieriaus lapuose.

Pagrindinis J. A. Pabrėžos tikslas buvo žemaitiškai aprašyti žinomus Lietuvoje augančius augalus pagal botanikų priimtas taisykles, t. y. aptarti kiekvieno jų sandarą ir šią informaciją išdėstyti pagal tam tikrą schemą (Ričkienė 2005: 14). Tokio botanikos veikalo lietuvių kalba tuomet dar nebuvo, tad jam reikėjo susikurti ir lietuvišką mokslinę botaninę terminiją. Siekdamas šio tikslo, jis rengė ir pagalbines knygas. Likęs rankraštinis „Lotyniškai žemaitiškąs botanikos žodynas“¹⁷, kuriame užrašyta 860 augalų vardų. Antrajame jo rankraštyje – jau daugiau nei 1400 augalų vardų. Dar buvo parengtas „Abėcėlinis žemaičių–lotynų kalbų žodžių sąrašas“¹⁸, rankraštis „Sisteminiai augalų pavadinimai“¹⁹ bei kiti veikalai, be kurių tiesiog negalėjo atsirasti „Taisliaus augyminio“ (Subačius 2009: 10). Be to, jam talkino mokiniai bei pasekėjai: Simonas Grosas (Gross) (apie 1771–1835), Juozas

¹⁶ Lot. *in folio* – per pusę sulenkto lapo formato. Lapo dydis – 305×483 mm.

¹⁷ [Jurgis Ambraziejus Pabrėža], *Dictionarium Botanicum latino Samogiticum*. 1821, 16 p. – Rankraštis saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje – MAB F9 3254.

¹⁸ [Jurgis Ambraziejus Pabrėža], *Sryje Balsenyyny, Biiluu Žemayt–Lotinyyniu Par Kōnyga Ambrozieejō Paabreža sōórinktuu*, 1834. rankraštis saugomas Botanikos institute (Verkių rūmuose), o jo mikrofilmas – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje.

¹⁹ [Jurgis Ambraziejus Pabrėža] Waardaa tayslyynee Augimiu <...>, 1834. rankraštis saugomas LNB, f. 124 – 4. [(2) p., 189 p.]

Butavičius (1806–1840), talkininkų būta ir daugiau (Subačius 1993: 4).

Šio veikalo įžangą sudaro dvi dalys. Pirmojoje nurodytas darbo tikslas, naudota literatūra, aiškinama augalų pažinimo nauda, dėkojama bendraminčiams už palaikymą ir paramą rašant, pateiktas darbo planas ir nurodyta veikalo apimtis. Taip pat paaiškina, kaip reikia taisyti kai kuriuos terminus (Gedrimas 2005: 82). Antrojoje įžangos dalyje „Apie sistemą ir botaninius terminus“ pateikiama augalų sistema, nurodomi lietuviški jų taksonominiai vienetai ir pateikiama augalų morfologija, parašyta, remiantis Stanislovo Bonifacijaus Jundzilo (Stanisław Bonifacy Junzillo) (1761–1847) vadovėlio „Botanikos pradmenys“ II dalies pavyzdžiu.

Nors dauguma J. A. Pabrėžos pasiūlytų botaninių terminų nebevartojami, dalis jų išlikę iki šiol. Keletas pavyzdžių: *augminyčia* – botanika, *žolinyčia* – herbaras, *rėtė* – organas, *kelmas* – kamienas, *ginklai* – dygliai, *žiedma* – žiedynas, *avelė* – žirginys ir kt. Pasak Jono Dagio (1906–1993), Kauno universiteto Botanikos katedros dėstytojai maždaug iki 1930 m., sekdami J. A. Pabrėža, esmines žiedo dalis vadino *motelėmis* (piesteles) ir *vyrukais* (kuokelius), tačiau vėliau antropomorfinių terminų buvo atsisakyta. Kai kurie J. A. Pabrėžos pasiūlyti vaizdingi terminai botanikos žodyne išliko iki šiol: pažiedės (*bracteae*), purka (*stigma*), ankštara (*siliqua*), ankštarėlė (*silicula*), ankštys (*utriculus*) ir kt.

Pagrindinę „Taisliaus augyminio“ dalį sudaro pagal švedų mokslininko, mokslinės sistematikos kūrėjo Karlo Linėjaus (Carl von Linne, 1707–1778) sistemą gaujomis (dabar – klasėmis) susisteminti augalai. Aprašytos ne tik augalų rūšys, bet ir atmainos (dabar – varietetai), formos. Remdamasis užsienio mokslininkų Matijo Jozefo Blufo (Matthias Joseph Bluff) (1805–1837), Karlo Antono Fingerbuto (Carl Anton Fingerhuth) (1798–1876), Johano Heinricho Fridricho Linko (Johann Heinrich Friedrich Link) (1767–1851), Kristijano Hendriko Persono (Christiaan Hendrik Persoon) (1761–1836), Kristijano Konrado Sprengelio (Christian Konrad Sprengel) (1750–1816) ir kitų darbais, J. A. Pabrėža į veikalą įtraukė net ir Lietuvoje neaugančias augalų atmainas bei formas, tarkim, tarp svetimšalių augalų rūšių, naudojamų ūkinėje veikloje, minimas medvilnės augalas (dabar – vilnamedis, lot. *Gossypium*), pypytė (*Canna*).

Po augalų aprašymo nurodoma, kur natūraliai jie auga ir kur buvo pastebėti mūsų krašte. Pavyzdžiui, apie gausialapes balandas (*Chenopodium*

foliosum Asch.), kurių lapai tinka maistui, pasakyta: „Aug vietose išgyventose, vilkšnose – Voly-nijoje, Besarabijoje, Žemaičiuose po nekurius daržus laikoma“ (Dagys 1972: 19).

Laikydamasis K. Linėjaus sistemos, bet augalams pritaikęs lietuviškus pavadinimus, J. A. Pabrėža pasiūlė ir lietuviškos terminijos sudarymo principus, svarbius mokslinės binarinės nomenklatūros sukūrimui. Augalų vardus jis rinko iš gyvosios kalbos, taip pat vertė iš lotynų kalbos, pavyzdžiui, *žiurkausė* (dabar – neužmirštuolė, lot. *Moysotis*). Kai kuriems vardus davė, atsižvelgdamas į jų gydomąsias savybes, pavyzdžiui, *akšvita* (dabar akišvietė, lot. *Euphrasia*) – akių ligoms gydyti, *kepingelbė* (dabar – žibuoklė, lot. *Hepatica*) – kepenų, *širdgloba* (dabar – širdažolė, lot. *Leonurus*) – širdies ligoms gydyti. Nuodingiems augalams rinko pavadinimus, perspėjančius apie mirtiną pavojų, pavyzdžiui, *smertkovynis tručyznuotasis* (dabar – nuodingoji nuokana, lot. *Cicuta virosa* L.).

Įdomu tai, kad kai kuriems augalams pavadinti J. A. Pabrėža rinkosi vardus iš lietuvių mitologijos, pavyzdžiui, storlapinis augalas šilokas (*Sedum* L.) buvo pavadintas *perkūnutės* vardu, o vijoklinis krūmas (*Clematis* L.) – *ragane* (Dagys 1972: 23), šis pavadinimas botanikų naudojamas iki šiol.

Ieškodamas augalams lietuviškų vardų kai kuriuos žodžius naudojo perkeltine prasme. Jono Dagio žodžiais, gentį *Amaranthus*, kurios dekoratyvinės rūšys pasižymi ryškiai raudonais žiedynais ir primena kariškų kepurų kokardas, jis pavadino kazoku. Tačiau, kadangi kazokams jis neįtamtė simpatijų, o humoro jausmą turėjo, tai vieną rūšį, nepasižyminčią išvaizdumu, būtent *Amaranthum blitum* L., pavadino kazoku mulkiu (Dagys 1972: 24).

Straipsnyje „J. Pabrėžos gyvenimas ir darbai“ J. Dagys atkreipė dėmesį, kad keletą naujai surastų rūšių „Taisliaus augyminio“ autorius pavadino žemaitiškais, prie lotyniško jų pavadinimo pridėdamas: *samogitica*, *-um*. Pavyzdžiui, *Astrantia samogitica* n. Sp., *Epilobium samogitianum* Pabr., *Geranium samogiticum* Pabr. Jų herbarų nėra išlikusių, tad dabar sunku pasakyti, ar tai tikrai buvo naujos rūšys.

Pasak J. Dagio, 1830 m. išleistame J. Jundzilo (J. Jundziłło) veikale „Opisanie roslin“ buvo aprašyta 519 žiedinių augalų rūšių, o J. A. Pabrėža po 13 metų pateikė 643 žiedinių augalų genčių aprašymus. Po šimto metų, 1954-aisiais, Povilo Snarskio parengtoje knygoje „Vadovas Lietuvos

augalams pažinti“ aprašytos 698 žiedinių augalų gentys, tad jų vos 8,5 nuošimčio daugiau nei J. A. Pabrėžos darbe. Na, o kadangi šalia žiedinių augalų genčių J. A. Pabrėža aprašė ir 158 sporinių augalų ir grybų gentis, tad iš viso jo veikale aprašyta net 801 augalų gentis.

Ši ilgai ir kruopščiai rengtą botanikos mokslo darbą J. A. Pabrėža baigė jau kamuojamas įvairių senatvinių ligų ir kitokių negalavimų. 1849 m. spalio 30 dieną, eidamas 79-uosius, J. A. Pabrėža užgeso, parimęs maldai Kretingos vienuolyno celėje.

J. A. Pabrėžos švietėjišką misiją – „Taisliaus augyminio“ rašymą – suprato ne visi. Rankraščio pratarinėje jis užsiminė, kad teko iškęsti kai kurių asmenų užgauliojimus, esą dirbęs nereikalingą darbą, esą besidomintis botanika apie augalus gali pasiskaityti ir lenkiškose knygose. Bet nepritariančių nebuvo daug, kiti padėjo įsigyti literatūros užsienio kalbomis, konsultavo ir teikė praktinių patarimų.

Apmadu, kad dėl nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių „Taislius augyminis“ nebuvo išspausdintas J. A. Pabrėžai dar gyvam esant, nors autorius jo leidybai buvo skyręs iš medicinos praktikos sutaupytų lėšų – 1000 olandiškų muštinių. Tik praėjus daugiau nei 50 metų po autoriaus mirties, 1900–aisiais, JAV leidyklos „Dirva“ lėšomis²⁰ buvo išleista pirmoji „Taisliaus augyminio“ dalis²¹, pavadinta „Botanika arba Taislius augyminis“²². Nors knygos pratarinėje rašoma, kad leidinyje spausdinama botaninė „Taisliaus augyminio“ dalis, pasak Giedriaus Subačiaus, knygos rašyba nebe originali (nors įvardijama kaip žemaitiška), ji panašesnė į bendrinę lietuvių kalbą²³.

J. Dagio vertinimu, J. A. Pabrėžos augalų sistematika tebėra vertinga kaip lietuviškų augalų

vardų šaltinis. Svarbūs tiek naujai surasti ir pirmą kartą aprašyti augalai, tiek žinios apie Žemaitijoje paplitusius augalus.

J. A. Pabrėžos darbai nuolat studijuojami teologų, istorikų, botanikų ir kalbininkų. Kai buvo rašomas „Taislius augyminis“, retas žemaičių valstietis buvo raštingas, tad, pasak Romos Bončkutės, J. A. Pabrėžos adresatas – mokytas žemaitis – tuomet dar tebuvo utopinis, t. y. „atsirasiąs kada nors ateityje“ (Bončkutė 2012: 351). 1972 m. prof. Antanas Minkevičius (1900–1998) rašė: „Dabar mes žiūrime į „Taislių“ kaip į didelės reikšmės mūsų mokslo, kalbos ir kultūros paminklą, kuriame pirmą kartą Lietuvos istorijoje lietuvių kalba / žemaičių tarme / pavartota gamtos mokslo reikalams. Savo verte jis prilygsta tokiems veikalams, kaip M. Mažvydo „Kateizmas“, K. Donelaičio „Metai“ arba S. Daukanto „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ (Minkevičius 1972: 45). Tame pačiame straipsnyje A. Minkevičius klausė, „ar neatėjo laikas ir ši paminklą iškelti viešumon, jį išspausdinti?“ Po J. A. Pabrėžos mirties praėjus 160 metų, 2003–iaisiais, didžiausio ir svarbiausio jo gyvenimo veikalo leidybos idėją iškėlė kalbininkas prof. G. Subačius. Pasak jo, „Taislius augyminis“ yra vienas iš trijų pirmųjų Lietuvoje XIX a. mokslo veikalų, sukurtų lietuvių kalba. Tik ta aplinkybė, kad jis, skirtingai nuo Simono Daukanto „Būdo senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių“ (1845) ir Motiejaus Valančiaus „Žemaičių vyskupystės“ (1848), nebuvo išleistas, lėmė, kad jam neteko sulaukti pirmųjų šlovės, nors ir buvo parašytas anksčiau (1843)²⁴. Veikalą pradėta rengti leidybai. Pirmasis didelio formato „Taisliaus augyminio“ tomas buvo išleistas toks, koks parašytas, 2009 m., 400 (?) egzempliorių tiražu. Tokiu pat tiražu 2014–aisiais išleistas ir antrasis, o 2015–iaisiais – trečiasis jo tomai²⁵.

2008 m. „Taisliaus augyminio“ rankraštis, kaip nacionalinės reikšmės dokumentinio paveldo objektas, buvo įtrauktas į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinį registrą. Šis rankraštis saugomas Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje.

²⁴ Lituanistikos skyriaus informacija. 2016.

²⁵ Knygos prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=34844>

²⁰ „Dirva“ – 1898 m. Šenandoa pasirodęs ir iki 1903 m. ėjęs kunigo Antano Miluko įkurtas, leidžiamas ir redaguojamas laikraštis. (Prunskis 1957). Prieiga per internetą: http://www.spaudos.lt/spauda/amerikoje_laikrasciai.htm

²¹ Knygos prieiga per internetą: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nnc1.0036743232&view=1up&seq=1>

²² Pabrieža, Jurgis, Ambraziejus. *Botanika arba Taislius augyminis*, Shenandoah, pa.: A. M. Milukas, 1900. Prieiga per internetą: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nnc1.0036743232&view=1up&seq=1>

²³ Ištrauka iš „Botanika arba Taislius augyminis“ pratarinės: „Veikalas paršytas žemaitiškai; užtai dalį, kur autorius aiškina apie savo rašybą, išleidžiame; nespausdysime teipgi skyriaus, kuriame yra kalba apie sutrumpinančius ir botaninius ženklus. Šeip spausdinime viską, ką turime, žodis į žodį, permainingdami tik rašybą.“ (Pabrieža 1900)

J. A. Pabrėžos gimtosios sodybos klėtis ir Kazimiero Nemanio medžio skulptūra jo veikalui „Taislius augyminis“ atminti Lietuvos liaudies buities muziejuje Rumšiškėse. 2006 m ir 2020 m. Rimgaudo Žaltausko ir R. Žumbakienės nuotraukos.

ATMINIMO ŽENKLAI

Lietuvos liaudies buities muziejaus (toliau LLBM) ekspozicijoje prieglobstį rado J. A. Pabrėžos gimtosios sodybos klėtis. (1 il.) Buvęs muziejaus direktorius Vytautas Stanikūnas (g. 1924) knygos „Lietuvos kaimo trobesiai“ antroje dalyje pasakoja: „Ignas Jablonskis²⁶ muziejininkus atvedė į Večių kaimą Skuodo rajone. Čia radome visiškai apleistą, griūvantį vienintelį išlikusį buvusioje iškilau Žemaičių žemės sūnaus, botaniko, floristo, kunigo Jurgio Pabrėžos gimtojoje sodyboje pastatą – klėtį. 1970 m. atgabenome ją, atstatėme ir restauravome“ (Stanikūnas 2016: 65). Taip muziejuje „apsigyveno“ šis XIX a. pabaigos, o gal net XIX a. pirmos pusės statinys.

LLBM informaciniame leidinyje „Lietuva miniatiūroje. Žemaitija“ pateikiamas šios klėties aprašas ir vidaus patalpų išplanavimas. Statinio sienos suręstos iš tašytų, kampuose į lygias kertes sukirstų rąstų. Klėties prieklėtis atviras. Stogo konstrukcija – gegninė, nevienalytė. Vienoje

²⁶ I. Jablonskis (1911–1991) – kraštotyrininkas, archeologas, muziejininkas. 1945–1949 m. Kretingos kraštotyros muziejaus direktorius.

pusėje jis *valminis*²⁷ su *čiukuru*²⁸, kitoje *pusvalminis*²⁹ su *čiukuru*. Stogo skliautai apkalti vertikaliu trikampio formos galais padailintų lentelių apkalu. Pastate yra dvejų išorinės, vienvėrės, vyrinės, dvisluoksnės durys su arkos pavidalo varčiomis. Durų išorinės pusės lentelės sukaltos geometriniais ornamentais, vidinė pusė – vertikalių lentos, suleistos į sąlaidą. Vyriai ir sklėsčiai nukalti kalvio. Vidaus patalpų durys taip pat vienvėrės, viensluoksnės, juodojo metalo rankenomis. Visur sudėtos grindys ir lygios lubos. Dviejose klėties patalpose iškirstos nedidelės angos sienose (Lauciūtė 2010: 59–60).

Šalia J. A. Pabrėžos gimtosios sodybos klėties jam ir „Taisliui augyminiui“ atminti pastatytas Panevėžio krašto tautodailininko Kazimiero Nemanio (1923–2002) išskaptuotas darbas (sukurtas 1977 m. muziejuje vykusio seminario metu). Nedidukė skulptūra su stogeliu – nedažyta, grakščiai ornamentuota augaliniais motyvais, paties meistro apskardinta medinė stoginėle papuošta jo rankų darbo kaltiniu trilapio dobilo lapelio motyvu. (2 il.)

Į Kauno marių regioninio parko teritoriją įsiterpęs Lietuvos liaudies buities muziejus užima net 195 ha teritoriją, kurioje išsitenka ir didžiulė miškų, pievų, sodų bei gėlių darželių ekspozicija. Tai tarsi gyvas paminklas J. A. Pabrėžos atminimui. Muziejuje, Aukštaitijos sektoriaus Pagirių sodyboje, įkurta unikali Augalų nacionalinių genetinių išteklių (ANGI)³⁰ lauko kolekcija³¹, pavadinta „Senieji Lietuvos gėlių darželių augalai: kvapnūs, puošnūs, gydantys“ (3 il.). Šioje kolekcijoje auga 58 augalų rūšys ir formos, nuo seno augintos lietuvių sodybų gėlių darželiuose ir

daržuose. Kolekcija sukurta 2019-aisiais, siekiant tiek išsaugoti nacionalinius genetinius vertingų augalų išteklius, tiek juos tirti ir pristatyti muziejaus lankytojams. Šią iniciatyvą koordinavo Augalų genų bankas³². Tai vaistingieji, prieskoniniai ir gražiai žydintys vienmečiai, dvimečiai ir daugiamečiai augalai. Jie surinkti iš sodybų ir natūralios gamtos per LLBM ekspedicijas, keletas pavyzdžių atkeliavo iš kitų ANGI kolekcijų.

Pagirių sodyboje pirmieji lankytojus pasitinka veikale „Taislius augyminis“ dievaičio vardu pavadinti čiobreliai. Tai kalninguose šilajuose ir smėlingose kalvose augantys keturbriauonis čiobrelis (*Thymus pulegioides* L.) ir vaistinis čiobrelis (*Thymus vulgaris* L.), kurį J. A. Pabrėža anuomet „Žemaitijoje kur ne kur matęs daržuose augantį“³³. Jo tvirtinimu, Žemaitijoje čiobreliais (P. žem.³⁴ *Čziobreelee*) anuomet vadino daugybėje daržų augintus darželinius dašius (*Satureja hortensis* L.). Šis aromatingas prieskonis kuo puikiausiai dera ir muziejaus lauko kolekcijoje.

Kiek toliau žaliuoja net kelios lysvės mėtų (*Mentha* L.). Rankraščiuose J. A. Pabrėža rašė, kad „Žemaitijoje pipirmėtės (*M. piperita* L.), žemaitiškai vadinama *Szalmietrys*, augo kai kuriuose diduomenės daržuose, o ūkininkai savo daržuose sodino *Darža Mietra* – šaltmėtės (*M. crispa* L., dabar *M. spicata* L.)“³⁵. Netoli mėtų auga dažnai ūkininkų augintos šankos – paprastosios katžolės (*Nepeta cataria* L.), žemaičių kaip *Szalswyyjys wookyszkosys* [vokiškasis šalavijas]³⁶ pažinoti vaistiniai šalavijai (*Salvia officinalis* L.), Kretingos vienuolyno darže augintos vaistinės melisos (*Melissa officinalis* L.) bei dabar daugeliui pažįstamos tikrosios levandos (*Lavandula angustifolia* Mill.). J. A. Pabrėža nurodė, kad *spica* L. buvo auginama diduomenės daržuose.

Gardžiu kvapu vilioja širdies darbą veikiančios, bet nuodingos, Žemaitijoje *ožbarzdžių* vardu žinotos paprastosios pakalnūtės (*Convallaria majalis* L.). Čia pat gražiai žydinčios, iki šiol plačiai auginamos vaistinės medetkos (*Calendula*

32 Augalų genų bankas įsteigtas 2004 m. Augalų nacionalinių genetinių išteklių kaupimui, tyrimui ir išsaugojimui koordinuoti. Augalų genetinių išteklių kaupimą, saugojimą ir naudojimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos augalų nacionalinių genetinių išteklių įstatymas, priimtas 2001 m. Kolekcijoje tarpsta Aplinkos ministro įsakymu į ANGI sąrašą įtraukti augalai.

33 JAP TA 2014: 232.

34 Čia ir toliau skliaustuose (P. žem...) nurodomi J. A. Pabrėžos veikale „Taislius augyminis“ užrašyti augalų pavadinimai, kuriais tuo metu vadinti augalai Žemaitijoje.

35 JAP TA 2014: 239–240.

36 JAP TA 2009: 149.

Lietuvos liaudies buities muziejuje, Pagirių sodyboje, eksponuojama dalis J. A. Pabrėžos aprašytų prieskoninių, vaistinių ir dekoratyvinių augalų. 2020 m. R. Žumbakienės nuotrauka.

officinalis L.). Žemaitijoje medetkos (P. žem. *na-gaatkas*) vadinta *nagatkomis*, pasak J. A. Pabrėžos, ir anksčiau „visur daržuose augusios“³⁷. Aukštai geltonus žiedus kelia anuomet „aplink kaimus ir ūkininkų daržus“³⁸ augę didieji debesylai (*Inula helenium* L.), ir dabar auginami sodybų gėlių darželiuose ir daržuose, kartais aptinkami su-laukėję.

Lysvėje auga žemaičių *metylėmi* vadinami kartieji kiečiai, arba pelynai (*Artemisia absinthium* L.). Sidabriškais, smulkiais lapeliais malonaus kvapo, kartaus skonio augalas J. A. Pabrėžos rankraštyje užrašytas kaip *metylė visurtinioji* (P. žem. *Metyyli wysórtinioji*). Greta žaliuoja ir tik Žemaitijoje mėgtas ir daugybėje sodybų augin-tas prieskoninis augalas – vaistiniai kiečiai, arba peletrūnai (*Artemisia dracunculus* L.). Šis aroma-tingas augalas, pasak J. A. Pabrėžos, „Žemaitijoje dėlei lapų gražiausio kvapo ir skonio daugybėje daržų laikos“³⁹.

Dabar dažniau kaip prieskoninės žolelės auginamos vaistinės gelsvės (*Levisticum officinale* W. D. J. Koch.), Žemaitijoje vadintos *lipštukais*. Nuo seno gelsvės vartotos pagerinti virškinimui, skaudant pilvą, sutrintų lapų dėjo ant skaudulių ir vočių karščiui ištraukti. Apie tai, kad augalas nuo seno žinomas ir išplitęs, galima spręsti iš J. A. Pabrėžos rankraščio įrašo, kad „Žemaitijoje [gelsvės] laikosi daržuose praščiokų“⁴⁰. O kvapieji mairūnai (*Majorana hortensis* Moench.), kitaip nei gelsvės, anuomet augo tik dvarų daržuose. Kalvų atšlaitėse augančius puikaus aromato pa-prastuosius raudonėlius (*Origanum vulgare* L.) ir diduomenės augintus kvapiuosius mairūnus J. A. Pabrėža priskyrė tai pačiai genčiai⁴¹, kurios pava-dinimą išsivertė iš lotynų kalbos ir pavadino *kaln-švita* (Jankevičienė 2014: 21).

Anksti pavasarį sužydi žemaičių visur dar-žuose auginti ir baltosiomis lelijomis vadinti poetiniai narcizai (*Narcissus poeticus* L.). Birželio mėnesio pradžioje nuostabius žiedus skleidžia J. A. Pabrėžos *biliūnais* arba *panavijais* (P. žem. *By-luunaa*, *Panavyjys*) vadinami bijūnai (*Paeonia* L.). Pavasarį anksčiausiai raudonais žiedais pražysta vaistiniai bijūnai (*P. officinalis* L.), šiek tiek vėliau skleidžiasi ir kvapūs puikiųjų bijūnų (*Paeonia lac-tiflora* L.) žiedai.

Ne dėl gydymo, o dėl žiedų grožio kolek-cijoje pražysta Žemaitijoje jau XIX a. pradžioje beveik visur gėlių darželiuose auginti šiurpiniai gvazdikai (*Dianthus barbatus* L.). Jo žiedeliai ir dabar dažnai sodybų darželiuose marguoja. Rusvai geltonų žiedų taures skleidžia Žemaitijoje daugybėje sodiečių daržų augintos rūšinės rusvosios viendienės (*Hemerocallis fulva* (L.) L.). Ir šiais laikais jos yra mylimos darželių gėlės, tačiau įvai-riaspalviais žiedais žydi jau veislinės viendienės.

Dalis kolekciijoje augančių augalų seniau buvo auginti dažno sodiečio sodyboje, bet dabar primiršti. Pažinti juos dar pažįstame, bet retai pa-sirenkame aplinkai puošti ar gydymui. Iš tokių – seniau plačiai augintos, labai gerbiamos ir svar-biausios gėlių darželyje buvusios žaliosios rūtos (*Ruta graveolens* L.). Veikale „Taislius augyminis“ aštraus aromato žaliosios rūtos (*Ruta graveolens* L.) J. A. Pabrėžos vadinamos *Ruuts skaudekwepq-sis* [rūta stipriai kvepianti]. Jo duomenimis, rūtos „Žemaitijoje visur daržuose laikomos“ (JAP TA 2014: 117). Apeiginę prasmę praradusios rūtos šiuolaikiniuose gėlių darželiuose retai teau-ginamos.

Retai sodinamas ir visoje Lietuvoje šventu medžiu laikytas diemedis (*Artemisia abrotanum* L.), kuris, pasak J. A. Pabrėžos, anuomet taip pat buvo „visur daržuose auginamas“⁴². Augalas sida-briškai žaliais, malonaus kvapo lapeliais Žemaiti-joje buvo vadinamas Dievo medžiu, Dievmedžiu (P. žem. *Dyiwameedis*, *Dyiwa meedee*).

Saulėtą vasaros dieną bitės dūzgia ne kartą Biblijoje minimo vaistinio *isopo*, kitaip – vaistinės juozažolės (*Hyssopus officinalis* L.) žieduose. J. A. Pabrėžos laikais Žemaitijoje juozapu (P. žem. *Jóózópaa*) vadinamos juozažolės buvo daug kur ūkininkų daržuose auginamos. Pats J. A. Pabrėža augalą siūlė vadinti *juzupu*.

Retai gėlynuose auginamos balzaminės bitkrėslės (*Tanacetum balsamita* L.). Nedideliais gel-tonais žiedeliais žydintis augalas kvapiais lapais žemaitiškai vadintas *Szalaawyjys dyydiosys* [didysis šalavijas] arba *Mietras walaakyszkosy* [valakiško-sios mėtos]. Žemaitijoje bitkrėslės „dėl savo gra-žaus lapų kvapo ūkininkų daržuose laikėsi“⁴³. Ei-damos į bažnyčių jų kvapius lapelius moterys dėjo tarp maldaknygės lapų, jaunos mergaitės rišo į nešamas puokšteles, net vyrai dėl gardaus kvepė-jimo mėgo įsikišti vieną kitą lapelį į kišenėlę.

Kolekciijoje žiedų varpelius nuo šakų sva-rinančias vaistines baltašaknes (*Polygonatum*

Žemaitijoje pabrėžinė, ilgauodegė, marine šanta vadinta lipnioji kirmžolė Pagirių sodybos augalų kolekciijoje.

Tikrasis margainis Pagirių sodybos augalų kolekciijoje. 2020 m. R. Žumbakienės nuotraukos.

odoratum (Mill.) Druce.) J. A. Pabrėža siūlė va-dinti *daugianarėmis pakalnutėmis*. Pavadinimo ne-išliko, nes iš pakalnutinių (*Convalariaceae*) genties jos perkeltos į baltašaknių (*polygonatum*) gentį. O kaulų lūžius gydančioms ir Žemaitijoje kaulažo-lėmis vadinamoms žolėms J. A. Pabrėžos duotas *vaistinės taukės* (*Symphytum officinale* L.) pavadinimas vartojamas ir dabar.

Ugniniais žiedais spindi anuomet dažna darželių gėlė – goštautinė gaisrena (*Lychnis chal-cedonica* L.), Žemaitijoje ji buvo žinoma *goštautės raudonosios* pavadinimu. J. A. Pabrėža rašė: „Že-maitijoje laikosi visur daržuose“⁴⁴. Visur dar-žuose augintas ir *šparu* vadintas vaistinis smidras (*Asparagus officinalis* L.). Žydėjimo metu tamsiai mėlynais, į batelius panašiais žiedais pasidabi-nanti mėlynoji kurpelė (*Aconitum napellus* L.) vadinta *vokiškuoju cinavadu* (P. žem. *Wokyszko-sys Cynawaadas*). J. A. Pabrėža kurpelės gentį,

panaudojęs mitologinio personažo *dvagonto* vardą, pavadino *dvagarnyku* (Dagys 1937: 234.). „Taisliuje augyminyje“ aprašęs 18 kurpelės at-mainų, pažymėjo, kad jos „Žemaitijoje augina-mos daržuose, bet tik vokiškasis cinavadas yra Žemaičių“⁴⁵. Taip pat pažymėjo, kad „nežinąs ar aprašytos atmainos auga Žemaitijoje“⁴⁶. Baltai-siais dobilėliais Žemaitijoje vadintos čiaudulinės kraujažolės (*Achillea ptarmica* L.). Iš J. A. Pabrė-žos aprašytų trijų kraujažolių (P. žem. *pelestė*) at-mainų, jo paties aprašymu, tik baltieji dobilėliai darželiuose auginami. Veikale „Taislius augy-minis“ J. A. Pabrėža aprašė tris *gludo* (*Coreopsis*) rūšis ir nurodė, kad visos auginamos dvaruose ir vienuolynuose. Kai kuriuose diduomenės dar-žuose augusios ir ankstyvą pavasarį švelniai vio-letiniais žiedeliais pražystančios visžalės mažo-sios žiemenės (*Vinca minor* L.).

37 JAP TA 2014: 434.

38 JAP TA 2014: 416.

39 JAP TA 2014: 410.

40 JAP TA 2014: 342.

41 Dabar *Origanum* gentis vadinama raudonėliais, o mairūnai perkelti į mairūnų (*Majorana*) gentį.

42 JAP TA 2014: 412.

43 JAP TA 2014: 406.

44 JAP TA 2014: 135.

45 JAP TA 2014: 201.

46 JAP TA 2014: 201.

O dabar jau nebepopuliarios, tačiau XX a. pradžioje darželiuose dažnos buvusios ryškiai geltonais, į jurginus panašiais žiedais žydinčios plunksnalapės rudbekijos (*Rudbeckia laciniata* L.), J. A. Pabrėžos laikais augusios dvaruose: „Žemaitiusy woos kóór daaržusy giveentoju, yr Kretingos klostoriaus ląykoma daaržy“⁴⁷.

Kolekcijoje auga keletas augalų rūšių, kurių lankytojai dabar jau nebepažįsta. Saulėtą vasaros dieną stabtelima ties savotiškai malonų kvapą skleidžiančiu, išvaizda į ilgas uodegas panašiu augalu, kuris Žemaitijoje buvo žinomas *pabrėžinės* pavadinimu ir gali būti siejamas su J. A. Pabrėža. Augalo mokslinis pavadinimas – lipnioji kirmžolė (sin. šraderio balanda) (*Dysphania schraderiana* (Sult.) *Mosyakin & Clemants*; syn. *Chenopodium schraderianum* Sult.); jis dar vadintas *ilgauodegės*, *marinės šantos* vardu. (4 il.). XX a. pradžioje pabrėžinės dažniausiai buvo auginamos Žemaitijoje. Pasak XX a. pirmoje pusėje gimusių pateikėjų, jos buvusio ypač svarbios moterims, nes pagelbėdavo esant kraujavimui iš gimdos. Jomis taip pat gydė inkstų ligas, dieglius, pilvo raižymą, viduriavimą: „Vaikai viduriavom vasarą. Virkit pabrėžinių ir gerkit – taip pasakė klebonijos šeimininkė“ (Žumbakienė 2016: 30). Šraderio balandų liaudiškas pavadinimas *pabrėžinės* bei pateikėjų iš Žemaitijos liudijimai apie jų naudojimą, gydant vieną didžiausių XIX a. ir XX a. pradžios mirčių priežastį – viduriavimą, leidžia daryti prielaidą, kad šiuo augalu nuo pilvo skausmų ir viduriavimo ligonius galbūt vadavo pats J. A. Pabrėža.

Einant pro tikrųjų margainių (*Silybum marianum* (L.) Gaertn.) lysvę tenka saugotis lyg kardai aštrių spyglių, išsidėsčiusių ant baltomis dėmėmis išmargintų lapų kraštų. (5 il.) Natūralioje gamtoje retai aptinkami margainiai, J. A. Pabrėžos liudijimu, „Žemaitijoje buvo auginami kai kuriuose darželiuose ir vadinti Marijos kardu“⁴⁸. Farmacijos pramonėje margainių sėklos vertinamos dėl jose esančios medžiagos silimarino, kuris vartojamas preparatų, skirtų kepenų funkcijoms gerinti ir gydyti, gamybai.

Iš „Taisliaus augyminio“ veikale aprašytos saliaų genties (*Peucedanum* L.) kolekcijoje auga savotiško kvapo stambialapiai saliajai (*Peucedanum ostruthium* (L.) W. D. J. Koch), dažnai vadinami salierais ar petražolėmis, dabar želdynuose jie labai reti.

Tėvas J. A. Pabrėža amžino poilsio atgulė senosiose Kretingos kapinėse priešais Šv. Jurgio koplyčią. 1933 m. ant kapo įrengta neogotikinio stiliaus mūrinė koplytėlė su šv. Pranciškaus ir angelų skulptūromis. Dar XX a. ketvirtajame dešimtmetyje buvo inicijuota J. A. Pabrėžos beatifikacijos byla. 1991 m. pranciškonai Kretingoje surengė konferenciją jai atnaujinti, tačiau procedūra taip ir nebuvo pradėta. Telioka tikėtis, kad šiais J. A. Pabrėžai skirtais metais jo paskelbimo šventuoju procedūra bus inicijuota iš naujo.

J. A. Pabrėža Žemaitijoje niekada nebuvo pamištas. Jam gyvam esant žmonėse pasklidęs garsas apie jo gebėjimą gydyti sielos ir kūno ligas, gyvas ir dabar. Pasak G. Subačiaus, „net jei jis būtų parašęs tik šį vienintelį „Taisliaus augyminio“ rankraštį, mes apie J. A. Pabrėžą jau žinotume“.

LITERATŪRA

Biržiška 1950 = Vaclovas Biržiška. Kunigas Jurgis Ambraziejus Pabrėža. // *Aidai*, [interaktyvus], 1950, Nr. 2, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=4532&Itemid=329

Bončkutė 2012 = Roma Bončkutė. Jurgis Ambraziejus Pabrėža. Taislius augyminis I–223. // *Archivum Lithuanicum*, [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, Nr. 14, p. 348–356, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą:

http://lki.lt/wp-content/uploads/2017/06/ALt_14_2012_59MB_spalvotas-ilovepdf-compressed.pdf

Dagys 1972 = Jonas Dagys. J. Pabrėžos gyvenimas ir darbai. // *Jurgis Pabrėža 1771–1849*. Vyr. redaktorius Karolis Jankevičius. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos botanikos institutas, Lietuvos botanikų draugija, 1972, p. 8–26.

Dagys 1937 = Jonas Dagys. Kaip kun. A. Pabrėža augalų vardyną kūrė. Bruožai jo darbui ir asmens charakteristikai. // *Gamta*, 1937, Nr. 2 (4), p. 231–235.

Gedrimas 2005 = Robertas Gedrimas. Priesaginiai žiedinių augalų pavadinimai Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos veikale „Tayslos augumynis“ (1843). // *Archivum Lithuanicum* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, Nr. 7, p. 81–92, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: http://old.lki.lt/LKI_LT/images/ar_lith/ALt_7_2005.pdf.

Gidžiūnas 1994 = Viktoras Gidžiūnas. *Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1994, 295 p.

Gylienė 2008 = Laima Gylienė. Švietimo epochos atspindžiai Jurgio Pabrėžos pamoksluose. // *Žemaičių žemė*, [interaktyvus]. Vilnius: 2008, Nr. 2, p. 24–39, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: http://www.samogit.lt/zz_2008_2/zz_2008_2nr_24_32.pdf.

Jankevičienė 2014: = Ramunėlė Jankevičienė. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Taisliaus augyminio“ VI–XXIV gaujos botaniniai komentarai ir paaiškinimai. // Jurgis Ambraziejus Pabrėža. *Taislius augyminis: 224–776*. Parengė R. Šepetytė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, p. 9–38.

JAP TA 2009 = Jurgis Ambraziejus Pabrėža. *Taislius augyminis: I–223*. Parengė O. Kažukauskaitė, R. Šepetytė. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 2009, 388 p.

JAP TA 2014 = Jurgis Ambraziejus Pabrėža. *Taislius augyminis: 224–776*. Parengė R. Šepetytė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, 630 p.

Kišūnienė 1972 = Nijolė Kišūnienė. J. Pabrėžos biografija. // *Jurgis Pabrėža 1771–1849*. Vyr. redaktorius Karolis Jankevičius. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos botanikos institutas, Lietuvos botanikų draugija, 1972, p. 95–114.

Lauciūtė 2010 = Snaigė Lauciūtė. Klėtis. *Lietuva miniatiūroje. Žemaitija*. Sudarytojai Inga Levickaitė, Eligijus Juvenčijus Morkūnas, Violeta Reipaitė, Janina Samulionytė. Rumšiškės: Lietuvos liaudies buities muziejus, 2010, p. 59–60.

Lituanistikos skyriaus informacija 2016 = Lituanistikos socialinės plėtros sk. informacija. LKI išleido trečiąją J. A. Pabrėžos veikalo *Taislius augyminis* dalį [interaktyvus], [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: http://old.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=1&Itemid=2&limitstart=120

Minkevičius 1972 = Antanas Minkevičius. J. Pabrėžos palikimas Žemaitijos spordiniams augalams pažinti. // *Jurgis Pabrėža 1771–1849*. Vyr. redaktorius Karolis Jankevičius. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos botanikos institutas, Lietuvos botanikų draugija, 1972, p. 38–46.

Pabrieža 1900 = Ambraziejus Pabrieža. *Botanika arba Taislius Auguminis*, [interaktyvus]. Shenandoah, Pa. 1900, p. 166, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nncl.0036743232&view=lup&seq=1>

Prunskis 1954 = Juozas Prunskis. Amerikiniai laikraščiai. // *Kovos metai dėl savosios spaudos*, [interaktyvus]. Sud. Vytautas Bagdanavičius, Petras Jonikas, Juozas Švaistas. Chicago: Lietuvių bendruomenė, 1957, 365 p., [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: http://www.spaudos.lt/spauda/amerikoje_laikrasciai.htm

Ričkienė 2005 = Aurika Ričkienė, Ilona Jukonienė. Lietuviškos botanikos terminijos ištakos. // *Botanica Lithuanica*, [interaktyvus]. Vilnius: Botanikos institutas, 2005, Nr. 8, p. 13–24, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: <https://www.yumpu.com/lt/document/read/36800675/botanica-lithuanica-2005-suppl-8-13-24-botanikos-institutas/5>

Ruškys 1925 = Petras Ruškys. Kunigas Jurgis (tėvas Ambraziejus) Pabrėža įžymus žemaičių floristas (1771–1849). // *Švietimo darbas* [interaktyvus], t. 8. Redaktorius Antanas Kasakaitis. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1925, p. 833–843, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=157600&biRecordId=26168>

Salys 1927 = Antanas Salys. Kretingos vienuolyno lietuviškių rankraščiai. // *Švietimo darbas*, 1 [interaktyvus]. Redaktorius Antanas Kasakaitis. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1927, p. 16–24, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/object/record-Description/LNB/LNB013528B9>

Stanikūnas 2016 = Vytautas Stanikūnas. *Lietuvos kaimo trobesiai*. Sud. Violeta Reipaitė, Inga Levickaitė–Vaškevičienė, Sigita Žukauskaitė. Rumšiškės: Lietuvos liaudies buities muziejus, 2019, 93 p.

Subačius 2009 = Giedrius Subačius. *Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Taislius augyminis“ (1843)*. [interaktyvus]. Lietuvių kalbos institutas, 2009, p. 9–28, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: https://subacius.people.uic.edu/ARTICLES/SUBACIUS_2009_Pabrezos_TAI-SLIUS_AUGYMINIS.pdf.

Subačius 1993 = Giedrius Subačius. S. Daukantas – J. A. Pabrėžos bičiulis [interaktyvus]. // *Literatūra ir menas*. 1993, Nr.10, p. 4, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: https://subacius.people.uic.edu/ARTICLES/SUBACIUS_1993_DAUKANTAS_PABREZOS%20BICIULIS_LiM.pdf

Valančius 1972 = Motiejus Valančius. *Raštai*, t. 2. Vyr. redaktorius K. Korsakas. Vilnius: Mintis. 1972, p. 474.

Žumbakienė 2016 = Gražina Žumbakienė. *Senieji Lietuvos gėlių darželiai. Koapnūs, puošnūs, gydantys*. Rumšiškės: Lietuvos liaudies buities muziejus, 2016, 216 p.

Lietuvos liaudies buities muziejus
J. Aisčio g. 2, LT-56335, Rumšiškės, Kaišiadorių r.
El. paštas: rasa.zumbakiene@lbbm.lt

JURGIS AMBRAZIEJUS PABRĖŽA’S TAISLIUS AUGYMINIS. COMMEMORATIVE SIGNS

Rasa ŽUMBAKIENĖ

This year we celebrate the 250th anniversary of the birth of the Franciscan priest Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849). Although he chose the road of spiritual service, his whole life he was interested in plants, their species, and their medicinal qualities. In the first half of the 19th c., he wrote in Samogitian (the northern Samogitian Kretinga dialect) the first comprehensive and systematic work on botany – *Taislius augyminis*. The manuscript of this work was written over eight years (1835–1843), with a 1042-page manuscript surviving to our time, and it included a total of 801 plant genus. The whole text of this work was published only in the early 21st c.; it introduces both the origins of Lithuanian botanical science and the language of that time. Many of the plants described by J. A. Pabrėža are currently included in the national plant genetic resources list (ANGI).

⁴⁷ JAP TA 2014: 433.

⁴⁸ JAP TA 2014: 397.